

تکیه در واژه‌های روسی و فارسی و تداخل آن‌ها از منظر زبان‌آموزان فارسی‌زبان

محمد رضا محمدی^{۱*}، معصومه داد^۲

۱. استادیار گروه زبان روسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد گروه زبان روسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

پذیرش: ۸۹/۶/۳۱

دریافت: ۸۹/۵/۲۴

چکیده

تکیه از جمله ویژگی‌های دستوری زبان می‌باشد که در هر دو زبان روسی و فارسی در سطح واژه مطرح می‌شود. از آنجا که رعایت تکیه در زبان روسی برای زبان‌آموزان فارسی‌زبان در هنگام ادای واژگان گاه با مشکلاتی همراه می‌باشد، در این تحقیق سعی شده تا ضمن بررسی این موضوع در دو زبان، به پژوهشی در مسائل مهم آن از جمله بررسی علل تداخل تلفظ واژه‌های روسی در بین فارسی‌زبانان پرداخته شود.

افرادی که در حال فراگیری زبان خارجی می‌باشند، ناخودآگاه سعی در تعمیم ساختارهای زبان مادری خود که تسلط نسبی بدان دارند به درون ساختارهای زبان خارجی دارند، که باعث تداخل‌ها و خطاهایی در آموزش می‌گردد.

به دلیل گستردگی موضوع از جنبه‌های مختلف نظری در بین زبان‌شناسان ایرانی و روسی، بر اساس محوریت تداخل تکیه برای فارسی‌زبانان، ابتدا مباحث نظری مطرح شده و سپس به بررسی کاربردی و تداخل‌های احتمالی، از جمله واژه‌های مشترک بین دو زبان روسی و فارسی و تداخل آن‌ها با یکدیگر، واژه‌های به ظاهر یکسان در ساختارهای مفرد و جمع زبان روسی، واژه‌های دوواریانته زبان روسی، متحرک‌بودن تکیه در زبان روسی، تکیه اسامی روسی در حالات مختلف مفرد و جمع و تکیه در واژه‌های به ظاهر یکسان اجزای مختلف کلام روسی پرداخته شده است.

واژه‌های کلیدی: تکیه، واژه، زبان روسی، زبان فارسی، تلفظ، هجا.

۱. مقدمه

از منظر زبان‌آموزان خارجی، از جمله زبان‌آموزان فارسی‌زبان، یکی از مشکلات یادگیری زبان روسی نحوه تلفظ واژه‌ها است که آن نیز ناشی از اهمیت تکیه واژه در معناشناسی و منظورشناسی کلام روسی در سطح واژه، جمله و متن می‌باشد.

آنچه که اساساً تکیه زبان روسی و زبان فارسی را از یکدیگر جدا می‌سازد، ساختارهای خاص زبانی است. زبان‌آموزان ایرانی به تبع ویژگی‌های زبان مادری خود سعی در تعمیم ساختارهای زبان مادری به زبان خارجی می‌کنند که زبان‌شناسان معمولاً از آن به‌عنوان تداخل یاد می‌کنند (تئوان الس، ۱۳۷۲: ۱۱۰). در تحقیقات مربوط به مهارت، سعی در بررسی پدیده انتقال مشاهده می‌شود که در نهایت به بررسی انتقال پیش‌گستر و پس‌گستر می‌پردازد و این دو نیز به نوبه خود به دو نوع مثبت و منفی تقسیم می‌شود.

این تحقیق بر آن است که به بررسی تداخل‌های منفی که باعث تعمیم ساختارهای زبان مادری به زبان خارجی شده؛ پرداخته و سپس به دنبال پاسخ به این سؤال اساسی برمی‌آید که چه عواملی از تداخل‌های منفی و یا خطاهایی موجب تسهیل و یا کندشدن یادگیری تکیه واژه‌های روسی برای فارسی‌زبانان می‌گردد.

جایگاه تکیه در زبان فارسی عمدتاً و معمولاً در هجای پایانی واژه و در زبان روسی در سطح کلمه متغیر و بالقوه می‌تواند در هر هجایی قرار گیرد. زبان‌آموزان فارسی‌زبان، همانند زبان مادری خود، به‌هنگام فراگیری زبان روسی، ناخودآگاه کلمات را با تکیه بر هجای پایانی تلفظ می‌کنند که این کار نادرست است و به گفتار آنان لهجه فارسی می‌دهد و گاه تداخل معنایی نیز ایجاد می‌کند. این امر به‌ویژه در ارتباط با واژه‌های مشابه آوایی روسی و فارسی (معمولاً واژه‌های دخیل) دیده می‌شود که حتی در مراحل پیشرفته آموزش زبان روسی نیز نمود دارد.

۲. تکیه در سطح واژه

زبان‌شناسان ایرانی و روسی ویژگی‌های تکیه را با توجه به ساختارهای آن زبان توصیف می‌کنند. ویندفور (۱۹۷۹: ۵-۱۴۴) طبق تحقیقاتی که درباره مطالعات صورت گرفته در زبان فارسی انجام داده، می‌نویسد که فوادی (۱۹۳۳: ۶۸-۹۶۱) اولین ایرانی است که درباره تکیه در زبان فارسی تحقیق کرده است. خودزکو (۱۸۵۲: ۸۴-۱۸۲) اولین اروپایی است که درباره تکیه در

فارسی نگاشته است؛ به طوری که تحقیقات او در مورد تکیه غیرفعلی هنوز هم اعتبار خود را حفظ کرده است. خودزکو پسوندهای ملکی، نشانه مفعول صریح «را»، «ی» نکره، حروف اضافه، حروف ربط یک هجایی و کسره اضافه را از گروه تکواژهای بدون تکیه معرفی می‌کند. وی همچنین فهرستی از واژه‌هایی که تکیه آغازی بدون قاعده دارند و اغلب کلمات قرضی از زبان عربی به‌شمار می‌روند، ذکر نموده که عبارت‌اند از: اما، ولی، لیکن، بلکه، آری و به (بلی). خودزکو به عنوان یک قاعده اساسی در زبان فارسی بیان می‌دارد که تکیه در واژه‌های ساده، اشتقاقی و مرکب در انواع «اسم، صفت و صورت‌های اسم فعل» روی هجای پایانی قرار می‌گیرد. همچنین در صفات تفضیلی و عالی و نیز در پسوندهای جمع و شکل مصدر افعال (مانند «رفتن») روی هجای پایانی قرار دارد (ویندرفورد، ۱۹۷۹: ۱۴۵).

غلامعلی‌زاده (۱۳۷۴: ۲۹۵) تکیه در زبان فارسی را چنین بیان می‌کند: «تکیه مشخصه‌ای است مرتبط با هسته هجا. چنانچه هسته یکی از جاهای یک واژه چندهجایی نسبت به هسته‌های سایر هجاها برجسته‌تر ادا شود، می‌گویند آن هجا تکیه‌بر است.»

غلامعلی‌زاده با برشماری ویژگی‌های تکیه آن را چنین توصیف می‌نماید:

در زبان فارسی فشار یا تکیه در اسم و صفت معمولاً در سیلاب آخر قرار می‌گیرد، خواه کلمه بلند یا کوتاه باشد چون: پدر [pedar'] اصفهان [Esfahan'] جوان [Javân'] کمترین [kamtarin'] ضمائر متصل بدون فشار ادا می‌شوند: پدرم [peda'ram] خانه‌شان [xâne'šan]

«ی» نسبت با فشار ادا می‌شود: دوستی [dusti'] = رفاقت.

«ی» وحدت بدون فشار: دوستی [dus'ti] = یک دوست.

واژه‌های زیر را با یکدیگر مقایسه کنید:

(الف)	(ب)
ولی /vali' (پدر)	/va'li/ (اما)
مردی /mardi' (مردانگی)	/ma'rdi/ (یک مرد)

در واژه‌های ستون (الف) هجای دوم نسبت به هجای اول تکیه‌بر است، اما در واژه‌های ستون (ب)، هجای اول نسبت به هجای دوم تکیه‌بر می‌باشد. به طوری که معانی متفاوت خوانش‌های مختلف این سه واژه منعکس می‌کند، تغییر جایگاه تکیه موجب پدیداری تمایز معنایی می‌شود.

پس در زبان فارسی تکیه مشخصه‌ای است تمایزدهنده (غلامعلی‌زاده، ۱۳۷۴: ۲۹۶).
با کمی اختلاف سایر زبان‌شناسان و دستورنویسان ایرانی به توصیف تکیه پرداخته‌اند.
فرشیدورد درباره تکیه در زبان فارسی چنین می‌نویسد:

در زبان فارسی تکیه در بیشتر کلمات بر روی هجای آخر است، مانند نوشت و گاهی بر روی هجای ماقبل آخر. مانند گرفتم، رفتم. تکیه قیدها مانند تکیه اسم و صفت (صفت بیانی، اعداد اصلی، صفات مبهم، صفات اشاری، صفات تعجبی، صفات پرسشی) بر روی هجای آخر است (فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۹۰).

محل تکیه چنین مشخص می‌شود:

تکیه اصوات غالباً بر روی هجای نخست یا دوم یا ماقبل آخر است، یعنی تا حدی شبیه فعل است، بنابراین هجای آخر اینگونه کلمات برخلاف اسم و صفت و قید تکیه ندارد و این بهترین راه شناختن چنین واژه‌هایی است. از کلمات یادشده مثلاً آفرین، وقتی صوت باشد، تکیه بر روی هجای اول آن یعنی - آ است [a'farin] و اگر اسم باشد، این تکیه بر روی هجای آخر یعنی - ین است [afarin']. شباهت تکیه صوت و فعل ثابت می‌نماید که صوت غالباً نقش فعل را بازی می‌کند. مع‌هذا برخی اصوات هجای آخرشان تکیه می‌گیرد و به اسم و اسمینه شبیه می‌شوند مانند: دریغ و افسوس. بعضی از این کلمات هم مانند اسم تلفظ می‌شوند و هم مانند فعل، مانند احسنت! (همان: ۸۲)

ابوالحسن نجفی در کتاب خود چنین می‌نویسد:

جای تکیه در فارسی دارای نقش ممیز است و می‌تواند مقوله‌های ذیل را در تقابل قرار دهد:

۱) اسم و صفت: کتابی (یک کتابی) /ke'tabi/، کتابی (به شکل کتاب) /ketabi/؛

۲) اسم معنی و اسم نکره: مردی /mardi/، مردی (یک مرد) /ma'rdi/؛

۳) صفت و قید: گویا /guya/، گویا /guya/؛

۴) اسم و اصوات: جهنم /jahan'm/، جهنم! /jaha'nam/؛

۵) اسم و منادا: پسر /pesa'r/، پسر! /pe'sar/؛

۶) اسم و جمله: دیر کرد /dirka'rd/، دیر کرد. /di'rkard/؛

۷) صفت و فعل: بزن /beza'n/، بزن! /be'zan/ (نجفی، ۱۳۵۸).

اگرچه دامنه گسترده تکیه هجا است، از نظر کارکرد واحد زبر زنجیری تکیه به واژه تعلق دارد. در هر واژه‌ای اگر به تنهایی بیان شود، هجای تکیه‌بر با تکیه نخستین وجود دارد. واژه‌های تک‌هجایی نیز به اعتبار مقایسه‌ای که می‌توان بین تلفظ آن‌ها در ترکیب یا در جمله

با تلفظ آن‌ها به تنهایی برقرار نمود، از این قاعده مستثنی نیستند، زیرا واژه‌های تک‌هجایی وقتی به تنهایی بیان می‌شوند، با همان فشار و نواختی بیان می‌شوند که در جمله و با تکیه نخستین در آن‌ها دیده می‌شود. پس واژه‌های تک و دوهجایی «مداد» [me-dād']، «را» [ra']، «به» [be']، «او» [ou']، «پس» [pas'] و «دادی» [dā'di] همگی چون به تنهایی تلفظ شوند، دارای یک هجای تکیه‌بر و با تکیه نخستین می‌باشند؛ همان‌گونه که در آوانگاری آن‌ها در بالا نشان داده شده است.

هنگام ترکیب این واژه‌ها در جمله، تنها آن واژه‌ای تکیه نخستین خود را نگاه می‌دارد که از نظر معنی جمله در درجه اول اهمیت قرار گرفته باشد. تکیه‌های نخستین واژه‌های دیگر همگی طبق قواعد خاصی به تکیه دومین و تکیه سومین تقلیل می‌یابند. بر اثر این تغییرات تکیه واژه‌ها به تکیه جمله تبدیل می‌شود. پس اگر بخواهیم از واژه‌های فوق جمله‌ای بسازیم که در آن مفهوم «پس دادن» در درجه اول اهمیت باشد، تکیه آن جمله به صورت زیر خواهد شد:

مداد را به او پس‌دادی؟ [medad o be ou pas' dadi]

همان‌طور که مشاهده می‌شود، در اثر ترکیب، تکیه نخستین واژه‌های «را»، که به [o] تقلیل یافته است و به [be] به تکیه سومین تبدیل شده است و تکیه نخستین «مداد»، «او» و «دادی» به تکیه دومین بدل شده است در صورتی که واژه «پس» با تکیه نخستین به‌جا مانده است (حق‌شناس، ۱۳۶۹: ۱۶۴).

تکیه و موضوعات مختلف مربوط به آن در کتاب‌های درسی در سطوح مختلف آموزشی زبان روسی به روس‌زبانان و فراگیران خارجی همواره آورده شده است که این امر حاکی از اهمیت آن در زبان روسی محسوب می‌گردد. در کتاب‌های آموزشی زبان فارسی، خیلی کم، فقط در کتاب‌های آموزشی سال‌های اخیر بدان پرداخته شده است.

۳. محل تکیه فعل در زبان فارسی

با توجه به اهمیت و ویژگی‌های خاص فعل از نظر محل تکیه آن، زبان‌شناسان ایرانی به صورت ویژه بدان پرداخته‌اند. تقریباً تمام کتاب‌های دستور زبان فارسی در مورد جایگاه تکیه در اسم، صفت و موارد ذکرشده در بالا متفق‌القول هستند، اما در مورد جایگاه تکیه در فعل نظرات متفاوتی ابراز شده است.

آخرین تحقیق درباره تکیه فعل در زبان فارسی مربوط به سامعی (۱۳۸۴) است. وی توانسته است یک قاعده جامع درباره نظرات متفاوت و پراکنده درباره تکیه فعل ارائه نماید. سامعی براساس تحلیل ساختاری از ساختمان فعل فارسی و نیز با توجه به اطلاعاتی که دست‌نویسان زبان فارسی در مورد تکیه فعل ارائه می‌دهند، طرح تکیه فعل در زبان فارسی را به‌طور کلی در دو قاعده ارائه می‌نمایند:

قاعده ۱. در صورت‌های مثبت، تکیه اصلی فعل بر آخرین هجای نخستین سازه واقع می‌شود.
 قاعده ۲. در صورت‌های منفی، تکیه اصلی فعل بر تنها هجای تکواژ نفی واقع می‌شود.
 این دو قاعده، به‌ویژه قاعده دوم از قابلیت تعمیم‌پذیری فوق‌العاده بالایی برخوردارند. شناسه‌ها یا پایانه‌های فعلی، هیچ‌گاه تکیه نمی‌پذیرند، زیرا هیچ‌گاه نخستین سازه فعل نیستند. کاربرد پی‌چسبی (enclitic) فعل «بودن» (-م، -ی، است، -یم، -ید، -ند) نیز فاقد تکیه است. برای نمونه، تکیه برخی از افعال با توجه به قاعده‌های بالا مورد بررسی قرار می‌گیرد:
 الف) تکیه اصلی ساخت‌های ساده مثبت فاقد جزء پیشین و پیش‌فعل بر آخرین هجای ستاک واقع می‌شود. به عبارت دیگر این ساخت، نخستین سازه فعل است.

کشیدم (گذشته ساده) *ke'fid-æm*

ب) در ساخت‌های ساده مثبت دارای جزء پیشین (می، بی) و فاقد پیش‌فعل، تکیه اصلی بر یگانه هجای سازنده جزء پیشین قرار می‌گیرد که نخستین سازه فعل است.

می‌کشیدم (گذشته استمراری) *'mi-kefid-æm*

می‌کشم (مضارع اخباری) *'mi-kef-æm*

بکشم (مضارع التزامی) *'be-kef-æm*

ج)

کشیده‌ام (گذشته نقلی) *ke-fi'de-æm*

کشیده بودم (گذشته بعید) *kefi'de-budæm*

کشیده باشم (گذشته التزامی) *kefi'de-bafæm*

خواهم کشید (آینده) *xa'ham-kefide*

فرو کشیدم *fo-'ru-kefid-æm*

بیرون خواهم کشید *bi'run-xahæm-kefid*

سایر زبان‌شناسان نیز به بررسی و تحلیل محل تکیه فعل در زبان فارسی پرداخته‌اند. در زبان فارسی فعل‌هایی که پیشوند صرفی (می، م، ن، ب) دارند، تکیه بر روی همان عناصر قرار می‌گیرد، مگر آن‌هایی که با قیدهای شبه‌پیشوند (در، بر، فرا، فرو) همراهند، چه این قیود دارای خاصیت «تکیه ربایی» هستند؛ یعنی تکیه هجاهای دیگر فعل را می‌ربایند و به خود اختصاص می‌دهند. این عناصر را می‌توان عناصر تکیه ربایی دانست. مثال: برو، می‌رود، بروند، سر می‌رسد. اگر «ن» و «می» با هم جمع شوند، «ن»، تکیه را از «می» می‌رباید، مانند: نمی‌رود (فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۹۰).

(ن نفی و (م) و حروف اضافه که جزئی از فعل باشند، با فشار ادا می‌شوند: نمی‌دیدند [ne'mididand]. نروید [na'ravid]. نگویی [na'gui]. مگو [ma'gu]. همین مثال‌ها را اگر در موقعیت‌های دیگر به کار بریم، همراه با تغییر محل تکیه، مفهوم نیز تغییر می‌کند: اگر آن‌ها نمی‌دیدند [nemididand] اگر نروید [naravid] اگر نگویی [nagui] راز مگو [magu] (عظیمی، ۱۳۴۹: ۶۶).

با مقایسه تطبیقی بین زبان‌ها، محل تکیه از دیدگاه دیهیم (۱۳۵۸: ۷۵) چنین بیان می‌شود: در فارسی (به درجه کمتری نسبت به انگلیسی و روسی) محل تکیه ثابت نیست و هر یک از هجاهای کلمه می‌تواند تکیه بر باشد. تکیه در این زبان‌ها «تکیه آزاد» یا «تکیه متحرک» نامیده می‌شود... در زبان‌هایی که دارای تکیه آزاد می‌باشند، تکیه، عملی مانند عمل اصوات زبان انجام می‌دهد، یعنی به کار تشخیص کلمات از یکدیگر و تغییر معنی آن‌ها می‌رود. در زبان فارسی کلمه پیری [pɪ'ri] / [pɪ'ri] با تکیه بر روی هجای دوم مشخص است، زیرا کلمه اول، «یک پیر»، و دومی «پیربودن» معنی می‌دهد. زوج‌های دیگر هم مانند «گویا/گویا» [gu'ja] / [gu'ja]، «ولی/ولی» [va'li] / [va'li] در زبان فارسی تنها بش‌خوטר اختلاف در محل وقوع تکیه از لحاظ معنی از یکدیگر مشخص می‌شوند.

در ساخت آوایی اسامی مانند: /شادی/ و /زیبایی/ تکیه در هجای پایانی /دی/ و /یی/ قرار می‌گیرد. همین کلمات در بافت زبانی می‌توانند به صورت دیگری ادا شوند و بار معنایی متفاوتی را القا کنند، ضمن آن‌که به لحاظ ساختار دستوری نیز چیزی متفاوت به دست دهند: تو/شا/دی!، تو/زیبا/یی! و تکیه بر هجای ماقبل آخر قرار می‌گیرد. در زبان فارسی نیز همانند زبان روسی ممکن است برای یک واژه دو واریانت وجود داشته باشد:

چرا [che'ra]: چرا درست را نخواندی؟

چرا [chera]: گله را برای چرا به کوهستان بردند.

نترس! [na'tars]: نترس! با تو کاری ندارند.

نترس [nata'rs]: او سرِ نترس داشت.

در زبان فارسی برحسب طبقه دستوری واژه یا شکل فعلی خاص، هجای تکیه‌دار آن را می‌توان پیش‌بینی کرد و معمولاً هجای خاصی تکیه‌دار است. ضمناً هر واژه فقط یک تکیه دارد. در واژه اسم (مفرد و یا جمع) و صفت و هر واژه دیگری از طبقه‌های دستوری دیگر که در جمله‌ای در جایگاه دستوری اسم و صفت ظاهر شود، هجای پایانی تکیه‌دار است مانند: [de-rakh-tan']، درختان [bakh-shan-de']، بخشنده [kho-da-vand']، خداوند [de-rakht'] درخت

بنابراین:

در زبان فارسی نیز کلماتی که از واج‌های یکسانی به وجود آمده‌اند، گاهی تکیه سبب تمایز معنایی و دستوری بین آن‌ها می‌شود. مثلاً تکیه «برگشت» اگر بر روی «بر» باشد، نشان‌دهنده این است که کلمه، فعل ماضی است و معنی خاص این فعل را می‌دهد، و اگر بر روی «گشت» باشد حاکی از آن است که کلمه، مصدر کوتاه است. تغییر تکیه گاهی سبب تغییر معنی یا تغییر طبقه دستوری کلمه می‌شود. مثلاً «مردی» و «مردی» به معنی «یک مرد ناشناس» و «مردانگی»، و «برخورد» و «برخورد» (فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۹۰).

۴. تکیه در زبان روسی

زبان‌شناسان و دستورنویسان روسی (رزنتال: ۱۹۹۵، کاساتکین: ۲۰۰۴، لکانت: ۲۰۰۱، لبدووا: ۱۹۸۶) در توصیفات نسبتاً همانندی، ویژگی‌های تکیه در زبان روسی را بیان می‌کنند. رزنتال در تعریف هجا و تکیه می‌نویسد:

هجا کوتاه‌ترین واحد صوتی زنجیره گفتاری است. واژه می‌تواند شامل یک، دو یا چند هجا باشد. تلفظ شدیدتر و تفکیک هجایی از واژه که موجب انسجام آوایی آن واژه است، تکیه لفظی^۱ نامیده می‌شود ... محل تکیه روسی از لحاظ الصاق به هجای معینی از واژه، متغیر است یعنی می‌تواند بر هر هجایی از واژه یافت شود: комната, стена, сорóка. تکیه روسی از نظر امکان انتقال از یک هجا به هجای دیگر در شکل‌های دستوری کلمه، متحرک است. окно- óкна, стол-столы گاهی کلمات نه یک تکیه، بلکه دو یا چند تکیه دارند. یکی از آن‌ها تکیه اصلی و بقیه تکیه دومین (یا فرعی) می‌باشند، آن‌ها در کلمات مرکب متشکل از دو یا چند بن یافت

1. словесное ударение

می‌شوند: кинокартина, лесопитомник, автовеломотогонки (رزنتال: ۱۹۷۶، ۱۷۹).
تکیه واژه در زبان روسی می‌تواند بر روی هجاهای مختلف کلمات واقع شود (مثلاً پیشوند، پسوند یا هجای ماقبل‌آخر). باید در نظر داشت که ضربه مختص حرف مصوت تکیه‌بر نمی‌باشد، کل هجای مربوطه را در برگرفته و تنها بر میزان شدت تلفظ مصوت‌های کلمه تأثیر نمی‌گذارد، بلکه موجب تشدید یا تخفیف و تقلیل صامت‌ها نیز می‌شود که تحت‌عنوان تخفیف^۱ از آن یاد می‌شود. گاه تنها وجه تمایز معنای دستوری و لغوی دو یا حتی سه واژه را تکیه تشکیل می‌دهد، مثلاً МУКА به معنای «آرد» و МУКА́ به معنای «رنج» می‌باشد. هنگامی که دو واژه هم در تکیه هجا و هم در واج‌ها یکسان می‌باشند، کلمات مشابه^۲ نامیده می‌شوند، ولی وقتی دو واژه واج‌های یکسان دارند و در هجای تکیه‌بر متفاوتند، دقت زیادتری در تلفظ می‌طلبد.

۵. تکیه و مشکلات تداخل

به دلیل وجود ویژگی‌های خاص تکیه در دو زبان روسی و فارسی که به اجمال بدان پرداخته شد، فارسی‌زبانانی که به فراگیری زبان روسی مشغولند، بر اساس محورهای زیر، امکان خطا دارند.

لازم به ذکر است که برای رعایت هنجارهای گفتاری و تکیه‌گذاری زبان روسی لزوم استفاده از فرهنگ درست‌خوانی از همان مراحل نخست آموزش زبان، به فراگیران زبان روسی توصیه می‌شود.

۱-۵. واژه‌های مشترک بین دو زبان روسی و فارسی و مشکل تداخل آن

اینگونه واژه‌ها را از نظر تداخل می‌توان به دو دسته تقسیم نمود:

(۱) در گروهی از واژه‌هایی که در هر دو زبان روسی و فارسی مشترکند، به هنگام ادای واژه روسی اگر هجای تکیه‌بر، هجای آخر باشد، به این دلیل که واژه‌های فارسی عمدتاً در هجای آخر تکیه‌برند، مشکلی در ادای واژه روسی برای زبان‌آموزان فارسی‌زبان به‌وجود نمی‌آورد:
тираж /tîr-âz/؛ та́кси /tâk-si/؛ байкóт /bâ-y-kot/؛ ви́раж /vi-gâz/؛

1. редукция = reduction
2. омонимия = ambiguity

/tírâz/; витамин /vi-tâ-min'/; алмаз /al-mâs'/; аллах /al-lâh'/; альбом /âl-bom'/.

۲) در زبان روسی تکیه برخی واژه‌ها بر بن^۱ قرار می‌گیرد، این‌گونه واژه‌های مشترک، در زبان فارسی تابع سیستم آوایی خود هستند و تکیه به هجای آخر منتقل می‌شود، در این‌گونه موارد زبان‌آموزان ایرانی با توجه به محل تکیه واژه در زبان مادری، واژه روسی را ادا می‌کنند و این ناهنجاری محسوب می‌شود، مثلاً:

véto /ve-to'/ وتو; víза /vi-za'/ ویزا; ви́лла /vi-la'/ ویلا; сэканс /se-kans'/ سکانس; автобус /o-to-bus'/ اتوبوس; адре́с /ad-res'/ آدرس; атлас /at-las'/.

اصولاً تکیه در بافت‌های بزرگ‌تری چون ترکیب، جمله و متن، نسبت به کلمات منتزعه، نقش معنارسانی عمیق‌تری دارد. از آنجا که هجای تکیه‌بر در زبان روسی با شدت و فشار بیشتر و کشیده‌تری ادا می‌شود، محل قرارگرفتن تکیه بسیار مهم است و می‌تواند تفاوت معنایی ایجاد کند. در مورد کلماتی که وجه تمایزشان تکیه می‌باشد، درک تکیه و قوانین آوایی روسی برای زبان‌آموز فارسی‌زبان اهمیت بیشتری پیدا می‌کند:

дома́ (اسم) خانه‌ها

до́ма (اسم در حالت اضافی) یا در خانه (قید)

در متون غیرآموزشی و فاقد علائم تکیه‌گذاری، آشنایی با قواعد دستور زبان روسی می‌تواند کمک خوبی برای زبان‌آموز باشد و همواره او را در تلفظ واژه راهنمایی می‌کند که این مهم نیازمند دقت و تمرین است. به‌عنوان مثال تنها علامت تمییز دو صفت به ظاهر یکسان лавро́вый

лавровый معنای متفاوت آن‌ها در ترکیب با اسامی و محل تکیه‌گذاری آن‌ها است:
 лавро́вая ро́ща , خانواده درختان غار , семейство лавро́вых , بیشه درختان غار
 лавро́вый лист , تاج افتخار , лавро́вый венок , برگ بو

۲-۵. واژه‌های به ظاهر یکسان

واژه‌های به‌ظاهر یکسان ولی متفاوت به لحاظ معنا در ساختارهای مفرد و جمع، گاه متفاوت ظاهر می‌شوند. *брден* هم به معنای نشان و هم به معنای جامعه راهبان کلیسای کاتولیک در حالت

1. основа = stem

فاعلی با *a* جمع بسته می‌شود (*ордена́*) و تکیه از بن به پایانه صرفی منتقل می‌شود، ولی به معنای سازمان و جامعه با *bi* نیز جمع بسته می‌شود که در آن صورت تکیه از بن به پایانه صرفی منتقل نمی‌شود: *ордена́, ордено́в* (فرهنگ درست‌نویسی زبان روسی، ۱۹۸۵: ۳۴۰).
با بررسی انجام‌شده چنین به نظر می‌رسد که برای فارسی‌زبانان تغییر محل ضربه در کلمات به ظاهر یکسان، در موارد زیر قابل تفکیک است:

الف) اسامی و افعالی که در حالت فاعلی یا مصدری خود به ظاهر یکسانند و تفاوت معنی آن‌ها بستگی به تغییر محل تکیه دارد:

بدون بال *пари́ть*; بخارپزکردن *па́рить* / قلعه *за́мок* / قفل *замо́к* / رنج *му́ка*; آرد *мука́*
زدن پرواز کردن

ب) واژه‌هایی که در شکل‌های متفاوت دستوری خود از واژه‌های مختلف، به هم شبیه می‌شوند:
белка́ (*P.n. от белок*) / غذا (*И.п. суиц.*) *пи́ща*; جیغ‌زنان (*депр. от пицать*) *пи́щя*
ношу́ (*гл. от носить*) / بار (*В.п., ед.ч. от но́ша*) *но́шу* / سنجاب (*суиц.*) *бе́лка*; سفیده تخم مرغ
می‌پوشم (*носить*) .

ج) اشکال دستوری مختلف یک واژه:

تارمو (*اسم مفرد*) *во́лос* (*И.п., ед. ч.*) / موها (*اسم جمع در حالت اضافه*) *волос* (*P.n., мн.ч.*)
но́ги (*И.п., мн.ч.*) / پا (*اسم مفرد در حالت اضافه*) *но́ги* (*P.n., ед.ч.*) / در حالت فاعلی
ходи́те (*наст.*) / بروید (فعل امر)، *ходи́те* (*повел.*) / (*اسم جمع در حالت فاعلی*)
(فعل زمان حال)

لازم به ذکر است که تفاوت‌های واژه‌های به ظاهر یکسان در سه مورد فوق، در سطح عبارت و جمله قابل تشخیص است و در صورت ارائه آن‌ها به تنهایی و به شکل واژه‌های منفرد برای زبان‌آموز، نحوه تلفظ و معنای آن‌ها غیرقابل تمییز است.

۳-۵. واژه‌های دو واریانته

با بررسی انجام‌شده واژه‌های دو واریانته در زبان روسی وجود دارد؛ به عبارت دیگر امکان وجود تکیه در دو محل برای یک واژه گاه به معنی وجود واژه‌ها با معانی متفاوت یا سبک‌های ادبی متفاوت زبانی می‌باشد. وجود واریانته می‌تواند مرز مشخص موارد زیر باشد:

(۱) تمییز واژه‌های پر کاربرد از تخصصی:

добы́ча و *дббыча* ; *и́скра* و *искра́*; *ко́мпас* و *компа́с*; *шасси́* و *шáсси*

(۲) تمییز واژه‌های ادبی از لهجه‌ای:

вью́га و *вьюга́*; *ди́кий* و *дикбо́й*; *крапи́ва* و *крати́ва*; *хóлдно* و *холодно́*

(۳) تمییز واژه‌های ادبی از عامیانه:

квартáл و *квáртал*; *киломе́тр* و *кило́метр*; *краси́вее* و *красивее́*; *магази́н* و *мага́зин*

(۴) تمییز واژه‌های خنثی از محاوره‌ای:

звони́шь و *звбнишь*; *заны́та* و *зányта*; *повтори́шь* و *повтбришь*; *приговб́р* و *при́говор*

(۵) واژه‌های خنثی از ادبی - مردمی شاعرانه:

деви́ца و *дэвица*; *серебрó* و *сэrebro*; *чэ́стный* و *честно́й*

(۶) تمییز واژه‌های جدید از قدیمی:

библиотéка و *библиóтека*; *кладби́ще* و *кладбóще*; *му́зыка* و *музы́ка*; *служáщий* و *служáций*

کلمات دوگانه‌ای^۱ هم هستند که تغییر تکیه در آن‌ها اختلاف معنایی ایجاد نمی‌کند، ولی سبک

گفتار (رسمی، غیررسمی و...) را تغییر می‌دهد (لکانت، ۲۰۰۱: ۱۰۱):

баржа́ و *баржá*; *зали́тый* و *зали́тый*; *и́наче* و *ина́че*; *кру́жится* و *кружит́ся*.

باید گفت که تشخیص نحوهٔ درست ادای این‌گونه واژه‌ها با تسلط نسبی زبان‌آموز بر

زبان در مراحل پیشرفتهٔ آموزشی امکان‌پذیر است، زیرا تشخیص نوع بافت و متن و سپس

درک مفهوم واژه بر اساس آن در مراحل مقدماتی تقریباً میسر نیست.

۴-۵. متحرک‌بودن تکیه در زبان روسی

متحرک‌بودن از ویژگی‌های تکیه در زبان روسی است و جنبهٔ بسیار مهم آموزش به خارجی‌ان

را دربر می‌گیرد. درک متغیربودن تکیه در زبان روسی که علامت اختلاف معنای واژه‌های زبان

می‌باشد، (*доро́гой* و *дорого́й*; *па́ром* و *паро́м*; *целую́* و *целу́ю*) برای خارجی‌زبانان، از

جمله فارسی‌زبانان مشکل است. همچنین در زبان فارسی کلمات مشابهی که وجه تمایز

معنایی‌شان تکیه باشد، به‌ندرت یافت می‌شود، مثلاً کلمه ساکت چه به عنوان قید (او ساکت

نشست) و چه به عنوان صفت (محل ساکت)، یکسان ادا می‌شود.

1. дубли́ты= duplicates

واژه‌های روسی را در دو دسته اصلی می‌توان بر می‌شمرد:

الف) واژه‌هایی با محل تکیه ثابت؛ یعنی واژه‌هایی که در جزء تصریفی، پسوندی یا هجای ماقبل آخر تکیه ثابتی دارند؛ مانند:

отѣц - отцá - отцѹ- отцá – отцѹм – об отцѣ

ب) واژه‌هایی با محل تکیه متغیر؛ یعنی واژه‌هایی که تکیه در آن‌ها از بن به جزء تصریفی یا از جزء تصریفی به بن حرکت می‌کند؛ مانند: УГОЛ – УГЛА (لیدوا، ۱۹۸۶: ۲۷).

۵-۵. تکیه در اسامی روسی

آنچه در این بخش بررسی می‌شود، تمایز بین حالت اضافه مفرد و حالت فاعلی جمع (مفعول مستقیم بی‌جان) اسامی زبان روسی می‌باشد.

الف) اسامی مذکر؛ اسامی مختوم به -b که b در جمع به я تبدیل می‌شود، با حالت اضافه مفرد همان کلمه اشتباه گرفته می‌شوند، مانند:

معلمین (اسم جمع در حالت فاعلی) آمدند؛ *учителя́* приехали

خانه معلم (اسم مفرد در حالت اضافه)؛ *дом учи́теля*

ب) اسامی خنثی؛ کلمات مشابه در حالت اضافه مفرد و حالت فاعلی جمع اسامی خنثی که ممکن است با هم اشتباه شوند:

؛ پنجره‌ها (اسم جمع، حالت فاعلی) *о́кна*؛ پنجره (اسم مفرد، حالت اضافه) *окна́*

. جاها (اسم جمع، حالت فاعلی). *местá*؛ جا (اسم مفرد، حالت اضافه) *мѣста*

ج) اسامی مؤنث؛ تمایز بین حالت اضافه مفرد اسامی مؤنث و جمع آن‌ها در حالت فاعلی:

اسم مؤنث، حالت فاعلی	مؤنث مفرد، حالت اضافه	مؤنث جمع، حالت فاعلی
جنگ <i>война́</i>	<i>войны́</i>	<i>войны</i>
دیوار <i>стенá</i>	<i>стены́</i>	<i>стѣны</i>
دست <i>рука́</i>	<i>руки</i>	<i>ру́ки</i>

همان‌طور که در مثال‌های بالا می‌بینیم، از لحاظ نوشتاری اسامی مؤنث مفرد در حال اضافه با اسامی مؤنث جمع در حالت فاعلی یکسان نوشته شده اما تلفظ متفاوتی دارند و این امر در حالت ترکیبی یا جمله قابل تشخیص است.

۵-۶. تکیه در واژه‌های به ظاهر یکسان اجزای مختلف کلام روسی

در زبان روسی همانند زبان فارسی، بررسی تکیه در فعل از اهمیت خاصی برخوردار است. (الف) در زمینه افعال، تشخیص هجای تکیه بر در مصدر و صرف سوم شخص همان فعل در زمان حال، مدنظر است. در مصدر این افعال، تکیه باید بر روی هجای آخر باشد، ولی در صرف سوم شخص زمان حال بر هجای ما قبل آخر. استثناء را افعالی چون *говори́ть* تشکیل می‌دهند که در هر دو حالت هجای آخر تکیه بر است.

проси́ть; про́сит
вози́ть; вози́т

води́ть; во́дит
лечи́ть; лечи́т

قاعده‌ای که در مورد این‌گونه افعال وجود دارد، این است که اگر در مصدر فعل، تکیه بر روی هجای پایانی باشد، تکیه در همه صرف‌ها (به غیر از صرف اول شخص مفرد) به بن منتقل می‌شود، ولی اگر در هجای غیر آخر قرار گیرد، در همه صرف‌های آن بر همان هجا باقی می‌ماند و تغییر نمی‌کند.

(ب) عدم تفکیک بین اسم خنثی (*начало*) و صرف زمان ماضی برای سوم شخص خنثی (*начало*) می‌باشد.

برخی قیود دارای اشتراک لفظی و معنایی با صفات کوتاه خنثی می‌باشند که زبان‌آموز را دچار مشکل می‌کند:

معانی	قید	صفت کوتاه
آهسته	<i>ти́хо</i>	<i>ти́хо</i>
خوب	<i>хорошо́</i>	<i>хорошо́</i>
بد	<i>пло́хо</i>	<i>пло́хо</i>
بلند	<i>гро́мко</i>	<i>гро́мко</i>

در زبان روسی جابجایی تکیه در برخی واژه‌ها شکل ناهنجار و کاربرد توهین‌آمیز دارد و سبک گفتاری متفاوتی را ایجاد می‌کند، (دستور زبان روسی، ۱۹۸۰: ۹۲) مانند:

معانی	هنجار	ناهنجار
آغاز کرد	начал;	начал
گذاشت	положил;	положил
مغازه	магазин;	магазин
زیبا	красивее;	красивее

در چنین مواقعی پیشنهاد می‌شود نقش دستوری واژه‌های روسی در قالب جمله و عبارت آموخته شود (لیدوا، ۱۹۸۶: ۲۹). مثال:

дом учителя آمدند معلم ; *учителя приехали* ; *خانه معلم*

право голоса صدای پرندگان ; *голоса птиц* ; *حق رأی*

далеко от берега سواحل زیباییند ! *берега красивы* ; *دور از ساحل*

он не подал руки دستهایت را بشور! ; *помой руки* ; *او دست نداد*

каменные стены نزدیک دیوار ; *около стены* ; *دیوارهای سنگی*

из какой страны? سرزمین‌های دور ; *далёкие страны* ; *از کدام کشور؟*

۶. نتیجه‌گیری

آنچه که به‌صورت محوری، تکیه و تکیه‌گذاری در واژه‌های روسی برای فارسی‌زبانان را دچار مشکل می‌کند عدم‌اطلاع نسبی از قوانین تکیه‌گذاری در زبان‌های مادری و روسی است.

از بررسی‌های انجام‌شده نتایج مهم زیر به‌دست آمده است:

- در زبان روسی تکیه در واژه جای ثابت ندارد، ولی در واژه‌های فارسی، تکیه بیشتر در

هجای آخر قرار می‌گیرد. در زبان روسی به نمونه‌های زیادی از پدیده دوواریانته بودن تکیه

در واژه، برمی‌خوریم که وظیفه‌اش ایجاد شکل‌های مختلف دستوری از یک واژه یا اختلاف

معنایی دو واژه می‌باشد.

تکیه در زبان روسی در برخی موارد سبک‌گفتار و هنجارهای گفتاری را نیز تغییر می‌دهد

و این لزوم حساسیت توجه به گفتار زبان‌آموزان را بیشتر می‌کند. در زبان فارسی نیز تکیه

می‌تواند در سطح واژه حرکت کند و تفاوت معنایی ایجاد نماید.

- فارسی زبانانی که به آموزش زبان روسی مشغول‌اند، به دلایل مختلفی در ادای واژه‌های روسی دچار مشکل می‌شوند، که از جمله می‌توان به واژه‌های مشترک یا به‌ظاهر مشترک یا دخیل بین دو زبان روسی و فارسی اشاره نمود. برای پرهیز از آن، لزوم آگاهی از قوانین تکیه و تکیه‌گذاری، به‌وسیله آموزش‌گیرنده و آموزش‌دهنده باید به جدیت پی‌گیری شود.

- لزوم توجه به صرفی بودن مقولات دستوری متفاوت در زبان روسی از جمله اسم، صفت، ضمیر، عدد و صفت فعلی، و غیرصرفی بودن این‌گونه مقولات در زبان مادری زبان‌آموز، رعایت محل تکیه واژه‌های روسی برای زبان‌آموزان فارسی‌زبان را دشوار می‌سازد و تصحیح به‌موقع و مرحله‌به‌مرحله در سطوح مختلف آموزشی، توسط مدرسین را می‌طلبد.

- در دسته‌ای از واژه‌های روسی، محل تکیه از بافت جمله مشخص شده و حدس زده می‌شود. در این‌گونه موارد با ارائه متن‌های متناسب به زبان‌آموز در دوره‌های مختلف می‌توان خطاهای او را به حداقل رساند.

۷. منابع

- تئوان الس و همکاران. (۱۳۷۲). *زبان‌شناسی کاربردی: یادگیری و آموزش زبان‌های خارجی*. مترجم محمود الیاسی. مشهد: آستان قدس رضوی.
- حق‌شناس، علی‌محمد. (۱۳۶۹). *آواشناسی (فونتیک)*. تهران: مؤسسه انتشارات آگاه.
- دیهیم، گیتی. (۱۳۵۸). *برآمدی بر آواشناسی عمومی*. تهران: انتشارات دانشگاه ملی ایران.
- سامعی، حسین. (۱۳۸۴). *تکیه فعل در زبان فارسی: بررسی مجدد*. نامه فرهنگستان. ش ۴/۱. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- عظیمی، علی‌اکبر. (۱۳۴۹). *زبان‌شناسی عمومی*. تهران: چاپخانه شهریار.
- غلامعلی‌زاده، خسرو. (۱۳۷۴). *ساخت زبان فارسی*. تهران: احیاء کتاب.
- فرشیدورد، خسرو. (۱۳۸۲). *دستور مفصل امروز*. تهران: چاپ گلرنگ یکتا.
- مشکوه‌الدینی، مهدی. (۱۳۷۰). *ساخت آوایی زبان*. مشهد: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه فردوسی (مشهد).
- نجفی، ابوالحسن. (۱۳۵۸). *مبانی زبان‌شناسی و کاربرد آن در زبان فارسی*. تهران:

چاپخانه مرکز تولید دانشگاه آزاد ایران.

- Касаткин Л. Л., Е. В. Клобукова, П. А. Лекант. (2004). *Современный русский язык: Словарь-справочник: Пособие для учителя*, М.: Просвещение.
- Лебедева Ю.Г.(1986). *Звуки, ударение, интонация*. М.: Русский язык.
- Лекант П.А.(2001), *Современный русский язык*, М.: Дрофа.
- *Орфоэпический словарь русского языка*(1985), под редакцией Аванесева Р. И., М.: Русский язык.
- Розенталь Д. Э., М. А. Теленкова. (1976). *Словарь-справочник лингвистических терминов*, М.:Просвещение.
- *Русская грамматика*. (1980). Том I, М.: Наука.
- Chodzko, Alexander. (1852). *Grammaire persane ou principes de L'iranien moderne, accompagnées de fac-similés Pour Servir de modelé d'écriture et de style Pour La Correspondance diplomatique et Familière* (Paris). [2nd ed. 1883 as *Grammaire de La Langue persane*, 2eme édition, augmentée de textes persans inédits et d'un glossaire (Paris: Maisonneure & Cie)]
- Winderfuhr, Gernot L. (1979), *Persian grammar: History and state of its study*, The Hague Mouton Publishers.